

AGNIESZKA GUZEWICZ

ORCID: 0000-0003-2675-9544

Uniwersytet Wrocławski

agnieszka.guzewicz@uwr.edu.pl

Instytucja kary umownej w latach 1965–1989 — wybrane zagadnienia

Słowa kluczowe: kara umowna, prawo cywilne, niewykonanie umowy, jednostki gospodarki uspołecznionej.

CONTRACTUAL PENALTY INSTITUTION IN THE YEARS 1965–1989: SELECTED ISSUES

Abstract

The basis of this article is the analysis of the functioning of a contractual penalty in the years 1965–1989, i.e. from the time the Civil Code entered into force until the end of the Polish People's Republic period. The research was carried out by means of analysing the legal provisions, the case-law of the Supreme Court and the views of the doctrine. Its purpose is to reflect and draw conclusions on the functioning of the civil law institution — a contractual penalty — under authoritarian governments. The considerations were focused on selected problems, first of all concentrating on the Supreme Court's case-law. Legal relations with the participation of socialized economy units become an important element of these considerations. The provisions of the Civil Code constitute the starting point, but they cannot be interpreted in isolation from the provisions of other normative acts that introduced special legal solutions in contracts with the participation of units of the socialized economy. The confrontation of theory and practice shows how the obligations imposed on entities of civil law are enforced. Against this background, issues of key importance for civil law emerge. They relate to the principles of concluding contracts, the performance of obligations, and the consequences of a failure to perform the contract.

Keywords: contractual penalty, civil law, failure to perform the contract, units of the socialized economy.

Przeprowadzona w artykule analiza dotyczy lat 1965–1989. Jak podnosi się w literaturze, jest to okres rządów autorytarnych lub posttotalitarnego autorytaryzmu¹. Pojęcie autorytaryzmu nie jest jednolicie rozumiane². R. Tokarczyk podkreśla jego stopniowalność i wskazuje na możliwy związek z różnymi formami reżimów politycznych: demokracji, dyktatury i totalitaryzmu³. Autorytaryzm, rozumiany jako „negatywny przejaw nadużycia autorytetu w myśli i praktyce politycznej”, w ścisły sposób łączy się z ograniczeniem wolności obywateli, choć jego cechą nie jest całkowita kontrola ich życia⁴.

Przedmiotem badań we wskazanym przedziale czasowym jest instytucja o charakterze cywilnoprawnym zwana karą umowną lub odszkodowaniem umownym⁵. Badania zostały ukierunkowane na określenie znaczenia oraz charakteru prawnego tegoż instrumentu cywilnoprawnego w jego teoretycznym i praktycznym wymiarze. Podstawą niniejszego artykułu jest analiza przepisów prawnych, poglądów doktryny oraz ponad trzydziestu orzeczeń Sądu Najwyższego.

W warstwie normatywnej istotne znaczenie przypada zarówno przepisom kodeksu cywilnego, jak i przepisom szczególnym.

Kodeks cywilny⁶ został uchwalony 23 kwietnia 1964 roku i wszedł w życie 1 stycznia 1965 roku⁷. Ze względu na omawianą problematykę należy tu zaakcentować, że na mocy p.w.k.c.⁸ uchylony został kodeks zobowiązań z 1933

¹ Zob. L. Mażewski, *Posttotalitarny autorytaryzm PRL 1956–1989. Analiza ustrojowopolityczna*, Warszawa-Biała Podlaska 2010. Rozważania na temat „systemowej istotności” PRL prowadzi J. Kofman. Autor wskazuje na odmienności w różnych okresach PRL, a ponadto zastanawia się nad punktem wspólnym (zob. *idem*, *Totalitaryzm a PRL*, „Civitas. Studia z Filozofii Polityki” 14, 2012, s. 45–55). Stoi on na stanowisku, że do lat 1988–1989 funkcjonował w Polsce system z przewagą elementów totalitaryzmu. Granice między autorytaryzmem a totalitaryzmem w jego niepełnej postaci są nieostre (*ibidem*, s. 55).

² Próbę charakterystyki państw autorytarnych z perspektywy europejskiej w latach 1920–1938 podjął W. Kulesza, *Państwa autorytarne międzywojennej Europy jako zbiór. Uwagi wstępne*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3, s. 69–81. Na temat pojęcia państwa autorytarnego w kontekście europejskich autorytaryzmów zob. J. Borejsza, *O autorytaryzmie można nieskończenie*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3, s. 58–68.

³ Zob. R. Tokarczyk, *Autorytaryzm — dociekanie istoty pojęcia*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3, s. 40.

⁴ Zob. *ibidem*, s. 36, 40.

⁵ Zob. W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1995, s. 248–250. Kwestie terminologiczne zostały omówione w J. Szwaja, *Kara umowna według kodeksu cywilnego*, Warszawa 1967, s. 10–12. Sąd Najwyższy orzekł, że kara umowna stanowi odszkodowanie umowne, a różnica polega na tym, że można jej dochodzić bez względu na wysokość szkody (wyrok SN z dnia 20 marca 1967 r., II CR 419/67, Legalis); nieponiesienie szkody przez j.g.u. jest okolicznością, która może przemawiać za zmniejszeniem (miarkowaniem) kary umownej (zob. uchwałę SN z dnia 24 marca 1970 r., III CZP 13/70, Legalis).

⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 Nr 16, poz. 93 ze zm. (dalej: k.c.).

⁷ Należy odnotować, że art. 1 Przepisów wprowadzających kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz.U. Nr 16, poz. 94 (dalej: p.w.k.c.), zawierał pewne wyjątki.

⁸ Zob. art. III pkt 5 p.w.k.c.

roku⁹, który wszedł w życie 1 lipca 1934 roku. Dla prowadzonych rozważań znaczenie mają też inne akty normatywne, jak: o.w.u.s.d.¹⁰, o.w.u.ś.u.¹¹, o.w.u.r.b.¹² i post.u.s.u.d.¹³ Pojawia się pytanie o ich związek z kodeksem cywilnym w kontekście przepisów o karze umownej, co będzie przedmiotem dalszej analizy.

Należy poczynić kilka uwag na temat podmiotów prawa cywilnego w badanym okresie historycznym, z odniesieniem do pierwotnego brzmienia art. 1 k.c. Po pierwsze, kodeks cywilny regulował stosunki cywilnoprawne między następującymi podmiotami: jednostkami gospodarki uspołecznionej (j.g.u.), osobami fizycznymi oraz j.g.u. i osobami fizycznymi¹⁴. Po drugie, stanowił, że przepisy dotyczące j.g.u. znajdowały zastosowanie także do innych wymienionych w przepisie podmiotów¹⁵. Po trzecie, przepisy kodeksu cywilnego dotyczące osób fizycznych powinny być, co do zasady, stosowane odpowiednio do osób prawnych niebędących j.g.u.¹⁶ Przepis art. 1 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu jest interpretowany przez przedstawicieli współczesnej doktryny jako wskazujący na „szczególną pozycję prawną jednostek gospodarki uspołecznionej” oraz świadczący o znikomym znaczeniu innych podmiotów¹⁷.

Instytucja kary umownej została uregulowana w art. 483–485 k.c. w księdze trzeciej zatytułowanej „Zobowiązania”, w tytule VII „Wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania”, w dziale II „Skutki niewykonania zobowiązań”. Nastąpiła zmiana w stosunku do poprzedniego stanu prawnego, albowiem w kodeksie zobowiązań przepisy dotyczące odszkodowania umownego były zawarte w art. 82–85, w tytule II „Powstanie zobowiązań”, w rozdziale VI „Dodatkowe

⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. — Kodeks zobowiązań, Dz.U. 1933 Nr 82, poz. 598 (dalej: k.z.).

¹⁰ Zarządzenie Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 7 października 1966 r. w sprawie ogólnych warunków umów sprzedaży oraz umów dostawy w obrocie krajowym pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej, M.P. 1966 nr 57, poz. 276.

¹¹ Zarządzenie Przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 12 listopada 1968 r. w sprawie ogólnych warunków umów o świadczenie niektórych usług na rzecz ludności przez jednostki gospodarki uspołecznionej, M.P. 1968 nr 50, poz. 350.

¹² Zarządzenie Ministra Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych z dnia 6 lipca 1977 r. w sprawie ogólnych warunków umów o roboty budowlane wykonywane na rzecz jednostek gospodarki uspołecznionej przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej, M.P. 1977 nr 18, poz. 102.

¹³ Instrukcja Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 7 października 1966 r. w sprawie postępowania przy zawieraniu i wykonywaniu umów sprzedaży i umów dostawy, M.P. 1966 nr 57, poz. 277.

¹⁴ Zob. art. 1 § 1 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

¹⁵ Zob. art. 1 § 2 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

¹⁶ Zob. art. 1 § 3 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu oraz wskazane tam wyjątki.

¹⁷ K. Pietrzykowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–449*¹⁰, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, Legalis, art. 1, pkt I.2. Na uprzywilejowanie j.g.u. w stosunku do innych podmiotów prawa cywilnego wskazuje też P. Sobolewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021, Legalis, art.1, pkt 7.1. Pojęcie j.g.u. zostało usunięte z kodeksu cywilnego na skutek nowelizacji z 28 lipca 1990 roku.

zastrzeżenia umowne¹⁸. Wprowadzone zmiany nie miały wyłącznie charakteru redakcyjnego¹⁹. Z tych najbardziej istotnych należy wskazać:

1. możliwość zabezpieczenia karą umowną wyłącznie zobowiązań niepieniężnych²⁰,
2. wyrażenie kary umownej w postaci określonej sumy pieniężnej,
3. nadanie charakteru kary wyłącznej²¹.

Kara umowna stanowi odszkodowanie i należy do roszczeń wynikających z umowy²². Cel instytucji kary umownej wyraża się w tym, że przez jej zapłatę następuje naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, o czym stanowi art. 483 §1 k.c. Z brzmienia tego przepisu prawnego jest wyciągany wniosek w przedmiocie kompensacyjnej funkcji kary umownej²³. Ponadto w literaturze i orzecznictwie wskazywane są takie funkcje, jak: stymulacyjna (służy realnemu wykonaniu zobowiązania), represyjna (rozumiana jako sankcja za naruszenie zobowiązania), sygnalizacyjna (istotna w obrocie między j.g.u.) i procesowa (polega na uproszczeniu procesów o odszkodowanie)²⁴. Odnosząc się do kwestii procesowych, Sąd Najwyższy sformułował tezę, zgodnie z którą w sporach dotyczących zobowiązań umownych sądy powszechne powinny stosować przede wszystkim przepisy kodeksu cywilnego o karach umownych²⁵.

Kara umowna odgrywała istotne znaczenie w stosunkach umownych w obrocie między jednostkami gospodarki uspołecznionej²⁶. Przez zwolenników represyjnego charakteru kary umownej była ona postrzegana jako instrument służący ochronie interesu gospodarki jako całości, a nie poszczególnych podmiotów

¹⁸ Zob. też A. Ohanowicz, *Zobowiązania. Część ogólna*, Poznań 1958, s. 79–82.

¹⁹ Na temat zmian zob. na przykład J. Szwaia, *Kara umowna według...*, s. 156–158.

²⁰ Potwierdził to SN w wyroku z dnia 7 kwietnia 1966 r., III CR 45/66, Legalis. Ponadto z orzeczenia wynika, że zastrzeżenie kary umownej w zobowiązaniu pieniężnym należy uznać za nieważne.

²¹ Zob. J. Szwaia, *Kara umowna według...*, s. 157.

²² Wyrok SN z dnia 8 kwietnia 1971 r., I CR 633/70, Legalis. W orzecznictwie wyrażono pogląd, że w wypadku rażąco wygórowanej kary umownej powinna ona zostać zmniejszona. Nie powinna służyć niezasadnionemu „wzbogaceniu” wierzyciela (zob. wyrok SN z dnia 17 marca 1988 r., IV CR 58/88, Legalis).

²³ Zagadnienie funkcji kary umownej wzbudza sporo kontrowersji w doktrynie. Zob. więcej J. Szwaia, *Kara umowna według...*, s. 27–38.

²⁴ Zob. *ibidem*, s. 37. Por. uchwałę SN z dnia 16 stycznia 1984 r., III CZP 70/83, Legalis. Należy dodać, że nie każdy rodzaj kary umownej pełni wszystkie funkcje jednocześnie. Rodzaje kary umownej omawia J. Szwaia, *Kara umowna a roszczenie odszkodowawcze*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 8–9, s. 293–297.

²⁵ Wyrok SN z dnia 22 września 1976 r., II CR 336/76, Legalis. Zastrzeżenie kary umownej nie oznacza wyłączenia spod stosowania ogólnych przepisów o skutkach niewykonania zobowiązań, to jest art. 471 n. k.c. (wyrok SN z dnia 29 grudnia 1978 r., IV CR 440/78, Legalis).

²⁶ Zob. J. Szwaia, *Kara umowna według...*, s. 10. Na temat zasad ogólnych prawa cywilnego w stosunkach między j.g.u. na tle koncepcji jedności prawa cywilnego zob. M. Madey, *Zasady ogólne prawa cywilnego w stosunkach między uspołecznionymi jednostkami gospodarczymi*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 10, s. 571–580.

prawa cywilnego²⁷. Kodeks cywilny nie wprowadził obligatoryjności zastrzeżenia kar umownych, pozostawiając decyzję stronom umowy. Jednak w umowach, w których stronami lub jedną ze stron były j.g.u., taki obowiązek mógł wynikać z przepisów szczególnych²⁸. Ponadto na mocy przepisów szczególnych jednostki gospodarki uspołecznionej (wierzyciele) były zobowiązane do dochodzenia kar umownych, co zostało określone w doktrynie jako „pozostałość biurokratyczno-centralistycznego systemu kierowania gospodarką narodową”²⁹. Jak stwierdzono w doktrynie, kara umowna zabezpieczała „dyscyplinę wykonywania umów” w obrocie uspołecznionym³⁰.

Warto wskazać przykłady regulacji szczególnych. Rozdział 9 o.w.u.r.b. (dotyczący umów o roboty budowlane) został zatytułowany „Kary umowne i odpowiedzialność odszkodowawcza”. Określał przypadki, w których powstawał obowiązek zapłaty kary umownej zamawiającemu przez wykonawcę (§ 53 ust. 1)³¹, wykonawcy przez zamawiającego (§ 53 ust. 2)³², a także wprowadzał wysokość tych kar. Na mocy § 55 zamawiający został zobowiązany do dochodzenia kar umownych, z wyjątkiem sytuacji, gdy nie zostały przekroczone kwoty określone w o.w.u.r.b. Jeśli chodzi o odszkodowanie przewyższające wysokość zastrzeżonej w umowie kary umownej, zamawiający został zobligowany do jego dochodzenia, natomiast wykonawcy przepisy pozostawiły swobodę wyboru (§ 56).

Na mocy § 40 ust. 1 o.w.u.s.u. (dotyczący umów o świadczenie niektórych usług) zamawiającemu przysługiwały kary umowne na zasadach określonych w tym akcie prawnym³³. Warto podkreślić, że obligatoryjność dochodzenia kary umownej nie stała w sprzeczności z możliwością jej miarkowania na podstawie art. 484 § 2 k.c.³⁴ Należy zauważyć, że zgodnie z § 41 o.w.u.s.u. w sprawach nieuregulowanych we wskazanym akcie normatywnym zastosowanie znajdują

²⁷ Por. J. Szwaja, *Kara umowna według...*, s. 29.

²⁸ Jak wskazał J. Szwaja, dotyczyło to większości umów z udziałem j.g.u. Por. *idem*, *Kara umowna według...*, s. 53. SN wskazał, że ów obowiązek jest związany z charakterem konwencjonalnym kary oraz podyktowany względami umownej dyscypliny (wyrok SN z dnia 17 maja 1968 r., I CR 116/68, Legalis).

²⁹ Zob. więcej J. Szwaja, *Kara umowna według...*, s. 31; oraz S. Buczkowski, *Umowa dostawy w polskim systemie prawnym*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 4–5, s. 799. Innym zagadnieniem pozostaje kwestia charakteru polecenia organu nadrzędnego w stosunku do j.g.u. i wynikających z tego konsekwencji. Na ten temat zob. wyrok SN z dnia 28 czerwca 1972 r., II CR 202/72, LEX nr 4798.

³⁰ Por. W. Warkało, *Wykonywanie zobowiązań i skutki ich niewykonania według kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 8–9, s. 216. Zob. też S. Buczkowski, *Zobowiązania i odpowiedzialność w uspołecznionym obrocie*, „Państwo i Prawo” 1963, nr 5–6, s. 814.

³¹ Przykładowo, za zwłokę w oddaniu określonych w umowie robót budowlanych lub za zwłokę w usunięciu wad stwierdzonych przy odbiorze.

³² Przykładowo, za zwłokę w dostarczeniu dokumentacji projektowej lub jej części lub zwłokę w przekazaniu terenu budowy.

³³ Zob. § 20 ust. 4 i 5 o.w.u.s.u.

³⁴ Wyrok SN z dnia 7 lutego 1975 r., III CRN 406/74, LEX nr 1881.

przepisy kodeksu cywilnego, co jest argumentem za poparciem stanowiska o możliwości miarkowania kar umownych. Z innej natomiast strony, roszczenie dłużnika o nieuwzględnienie kary umownej obejmuje też roszczenie o jej zmniejszenie³⁵. Ponadto z § 40 ust. 2 o.w.u.ś.u. wynika, że podmiot uprawniony może, ale nie musi, dochodzić odszkodowania, gdy szkoda przewyższa wysokość kary umownej. W tym aspekcie wybór pozostawiony został stronom.

Rozbudowane przepisy o odpowiedzialności odszkodowawczej zostały zawarte w § 49–54 o.w.u.s.d. (dotyczący umów sprzedaży i dostawy), który to akt prawny reguluje stosunki między j.g.u. Nie zagłębiając się w szczegóły regulacji, warto nadmienić, że na każdą ze stron umowy został nałożony obowiązek dochodzenia kar umownych. Ich wysokość została ustalona w kolejnych paragrafach wskazanego aktu prawnego³⁶.

W orzecznictwie można dostrzec ewolucję w kwestii konieczności zastrzeżenia kar w umowie. Z jednego orzeczenia Sądu Najwyższego wynika, że ów obowiązek powinien zostać wyrażony w treści umowy, a odesłanie do przepisów szczególnych uznawano za niewystarczające³⁷; w innym natomiast Sąd Najwyższy stwierdził, że postanowienie w umowie zawartej między j.g.u. a osobą fizyczną nie jest konieczne z powodu bezwzględnie obowiązujących przepisów o karach umownych (w kontekście o.w.u.ś.u.)³⁸. Na ostatni wyrok Sąd Najwyższy powołał się w kolejnym swoim orzeczeniu, potwierdzając kierunek wykładni³⁹. Podobnie jak w poprzedniej sprawie spór między j.g.u. oraz osobą fizyczną dotyczył interpretacji postanowień o.w.u.ś.u. Zagadnienie jest ważne w kontekście postrzegania kary umownej jako dodatkowego zastrzeżenia umownego. Ponadto w orzecznictwie podkreślono, że każda ze stron ma prawo do zastrzeżenia i dochodzenia kary umownej, jeżeli zostaną spełnione przesłanki określone w kodeksie cywilnym, a uprzywilejowanie jednej z nich byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego⁴⁰.

Na tle kolejnej sprawy, którą rozpatrywał Sąd Najwyższy, wyłoniła się kwestia wykładni § 53 ust. 2 pkt 6 o.w.u.r.b. Ów przepis wprowadzał obowiązek zapłaty kary umownej wykonawcy przez zamawiającego w wypadku odstąpienia przez tego pierwszego od umowy z powodu okoliczności, za które odpowiada

³⁵ Wyrok SN z dnia 14 lipca 1976 r., I CR 221/76, Legalis.

³⁶ Zob. też A. Hermelin, *W sprawie kar umownych w przyszłych ogólnych warunkach sprzedaży i dostawy w obrocie krajowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1965, nr 6, s. 154–158.

³⁷ Wyrok SN z dnia 9 września 1970 r., I CR 362/70, Legalis.

³⁸ Warto dodać, że kary umownej dochodziła osoba fizyczna z tytułu niewykonania umowy w terminie (wyrok SN z dnia 12 grudnia 1972 r., III CRN 322/72, Legalis).

³⁹ Wyrok SN z dnia 7 lutego 1975 r., III CRN 406/74.

⁴⁰ Wyrok SN z dnia 15 maja 1972 r., I CR 28/72, LEX nr 1462. W późniejszym orzeczeniu, na kanwie umowy o roboty zawartej między j.g.u. a osobą fizyczną, SN stwierdził, że zastrzeżenie kar umownych za zwłokę, w rozumieniu § 53 o.w.u.r.b., nie może być uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (wyrok SN z dnia 9 października 1980 r., II CR 336/80, Legalis).

zamawiający. Innymi słowy stanowił o możliwości odstąpienia od umowy przez wykonawcę. Pojawiło się pytanie, czy wskazany przepis może być interpretowany jako umożliwiający odstąpienie od umowy przez zamawiającego z powodu okoliczności, za które on sam ponosi odpowiedzialność. Jak to określił Sąd Najwyższy, jest to sytuacja „wyręczenia” wykonawcy. Sąd Najwyższy uznał taką wykładnię za właściwą⁴¹. Z kolei w innym orzeczeniu, dokonując analizy obowiązku zapłaty kary umownej przez wykonawcę, Sąd Najwyższy stwierdził, że nie ma możliwości skumulowania kar w przypadku niewykonania przez wykonawcę umówionych robót oraz odstąpienia przez zamawiającego od umowy⁴². Kolejną potwierdzoną w orzecznictwie kwestią jest możliwość dochodzenia przez zamawiającego kary umownej na podstawie § 53 ust. 1 pkt 5 o.w.u.r.b. przy założeniu odstąpienia przez niego od umowy z powodu okoliczności, za które odpowiedzialność ponosi wykonawca, w tym za bezzasadną odmowę kontynuowania robót⁴³.

W praktyce funkcjonowania umowy o roboty budowlane wyłoniło się także zagadnienie możliwej kumulacji realizacji uprawnień z tytułu rękojmi za wady rzeczy w powiązaniu z obowiązkiem dochodzenia zapłaty kary umownej za zwłokę w usunięciu wad. Sąd Najwyższy potwierdził, że gdy na mocy o.w.u.r.b. zamawiającemu przysługuje względem wykonawcy uprawnienie z tytułu rękojmi (na przykład uprawnienie do obniżenia wynagrodzenia⁴⁴), zamawiający może być dodatkowo zobowiązany do dochodzenia zapłaty sumy pieniężnej z tytułu kary umownej⁴⁵. Nie ma bowiem przepisu, który wykluczałby obowiązek dochodzenia kary umownej w razie skorzystania przez zamawiającego z uprawnień z tytułu rękojmi w postaci obniżenia wynagrodzenia wykonawcy. Innymi słowy w określonym kontekście dopuszczalne jest podwójne obciążenie wykonawcy.

Podsumowując poczynione rozważania w aspekcie teoretycznym (analiza przepisów i poglądów doktryny), jak też wymiarze praktycznym (wynikającym z orzecznictwa Sądu Najwyższego), można wyprowadzić następujące wnioski na temat funkcjonowania kary umownej w PRL w latach 1965–1989.

Kodeks cywilny stanowił regulację podstawową odnośnie do instytucji kary umownej, ale w obrocie z udziałem jednostek gospodarki społecznej problematyka została ponadto ujęta w przepisach szczególnych. Te akty prawne, które tworzyły przedmiot badań dla celów niniejszego artykułu, obejmowały

⁴¹ Wyrok SN z dnia 30 września 1982 r., II CR 329/82, Legalis.

⁴² Uchwała SN z dnia 16 stycznia 1984 r., III CZP 70/83; SN prowadzi ciekawe rozważania na temat braku możliwości kumulacji kar, gdy zobowiązanie zostało wykonane (na przykład powołanie się przez stronę na złą jakość świadczenia) i jednocześnie za niewykonanie zobowiązania. Podobna konkluzja wynika z orzeczenia SN z dnia 18 stycznia 1984 r., I CR 417/83, Legalis.

⁴³ Wyrok SN z dnia 6 września 1984 r., II CR 281/84, Legalis.

⁴⁴ Por. § 43 ust. 1 pkt 2 o.w.u.r.b. Na marginesie można wskazać, że § 43 odnosi się do przypadków, zarówno gdy wady stwierdzone przy odbiorze dadzą się usunąć (ust. 1), jak i gdy usunąć się nie dadzą (ust. 2).

⁴⁵ Wyrok SN z dnia 5 kwietnia 1984 r., II CR 85/84, Legalis.

zakresem swojej regulacji umowy cywilnoprawne, takie jak sprzedaż, dostawa, roboty budowlane oraz świadczenie usług różnego rodzaju. Charakteryzowały się tym, że co najmniej jedną ze stron była jednostka gospodarki uspołecznionej oraz odpowiadały potrzebom społeczno-gospodarczym. Przepisy kodeksu cywilnego stanowiły swoistą „część ogólną” przepisów o karach umownych zawartych w aktach szczególnych.

Kara umowna tworzyła dodatkowe zastrzeżenie umowne, które w obrocie cywilnoprawnym z udziałem jednostek gospodarki uspołecznionej realizowało cele ochrony interesu narodowego. Ów cel ochrony gospodarki planowanej wyrażał się między innymi w obowiązku dochodzenia przez jednostki gospodarki uspołecznionej przysługujących im roszczeń, w tym kar umownych. Przyjęcie założenia, że obowiązek nie był realizowany przez j.g.u. w każdym przypadku, na co wskazano w doktrynie⁴⁶, nie zmienia charakteru tegoż instrumentu prawnego w analizowanym okresie.

Przeprowadzone badania zdają się uzasadniać kolejny wniosek, a mianowicie o umniejszeniu znaczenia swobody stron w kształtowaniu zobowiązań w obrocie uspołecznionym. Po doświadczeniach okresu PRL, na skutek transformacji, w 1990 roku został dodany do kodeksu cywilnego art. 353¹, który wprowadził zasadę swobody umów. Nie oznacza to, że wcześniej wskazana zasada nie obowiązywała⁴⁷. Była w sposób pośredni wyprowadzana z art. 58 k.c.⁴⁸ W badanym okresie historycznym funkcjonowanie instytucji cywilnoprawnej takiej jak kara umowna było bardziej podporządkowane celom ogólnonarodowym niż interesom poszczególnych podmiotów prawa cywilnego.

Bibliografia

- Borejsza J., *O autorytaryzmie można nieskończenie*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3.
Buczkowski S., *Umowa dostawy w polskim systemie prawnym*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 4–5.
Buczkowski S., *Zobowiązania i odpowiedzialność w uspołecznionym obrocie*, „Państwo i Prawo” 1963, nr 5–6.
Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1995.
Hermelin A., *W sprawie kar umownych w przyszłych ogólnych warunkach sprzedaży i dostawy w obrocie krajowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1965, nr 6.
Kofman J., *Totalitaryzm a PRL*, „Civitas. Studia z Filozofii Polityki” 14, 2012.
Kulesza W., *Państwa autorytarne międzywojennej Europy jako zbiór. Uwagi wstępne*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3.
Madey M., *Zasady ogólne prawa cywilnego w stosunkach między uspołecznionymi jednostkami gospodarczymi*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 10.

⁴⁶ Rezygnacja j.g.u. z dochodzenia kar umownych mogła wiązać się na przykład z obawą utraty kontrahenta lub popsucia z nim stosunków, zob. J. Szwaja, *Kara umowna według...*, s. 31.

⁴⁷ K. Osajda, [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, art. 353¹ k.c.

⁴⁸ *Ibidem*.

- Mażewski L., *Posttotalitarny autorytaryzm PRL 1956–1989. Analiza ustrojowopolityczna*, Warszawa-Biała Podlaska 2010.
- Ohanowicz A., *Zobowiązania. Część ogólna*, Poznań 1958.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021.
- Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–449¹⁰*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, Legalis.
- Szwaja J., *Kara umowna a roszczenie odszkodowawcze*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 8–9.
- Szwaja J., *Kara umowna według kodeksu cywilnego*, Warszawa 1967.
- Tokarczyk R., *Autorytaryzm — dociekanie istoty pojęcia*, „Historia i Polityka” 2009–2010, nr 2–3.
- Warkałło W., *Wykonywanie zobowiązań i skutki ich niewykonania według kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 8–9.